

Mirosław Bańko

MICHAŁA GŁOWIŃSKIEGO SŁOWNIK „ZŁEJ MOWY”

*Zła mowa*¹ to wybór szkiców Michała Głowińskiego o PRL-owskiej nowomowie, pochodzących z lat 1966–1989 i pisanych pierwotnie do szuflady, czyli bez widoków na publikację. Wydano je dopiero w latach 90., w czterech tomach, w układzie chronologicznym². Ich wznowienie po dwóch dekadach ma zapewne związek z tym, że pewne cechy oficjalnego języka PRL znów słychać w wypowiedziach władz i niektórych dziennikarzy w Polsce A.D. 2016. Wydawca *Złej mowy* na okładce zapewnia, że szkice Głowińskiego zachowują aktualność, a mechanizmy „złego języka” powinien znać każdy, kto nie chce się poddać propagandzie. Sam autor w przedmowie jest bardziej wstrzemięzliwy, ocenę pozostawia czytelnikom. Niezależnie jednak od tego, czy jego obserwacje sprzed lat są wciąż aktualne (i w jakim sensie aktualne), warto dostrzec w *Złej mowie* nie tylko rodzaj dziennika, w którym różne wydarzenia z okresu PRL widziane są poprzez to, jak je relacjonowały i komentowały ówczesne media, lecz również rodzaj słownika, tyle że ułożonego w porządku chronologicznym.

Hasłami tego słownika są nagłówki poszczególnych szkiców, często jednowyrazowe i – jak w prawdziwym słowniku – informujące o tym, czego dotyczy dany artykuł. Czasem są to wyrazy i wyrażenia charakterystyczne dla języka PRL, ważne z powodów ideologicznych, np. *amnestia*, *nadmetraż*, *praca społeczna*, *rewizjonizm*, *syjonista*, *wrogowie*, lub tylko retorycznych, z pozorów niewinne, por. hasło *były, dawny, tak zwany*. Innym razem hasło odnosi się ogólnie do ówczesnego języka, np.

mowa kolejkowa (tu zarejestrowane zostały takie zwroty, jak *wystać mięso*, *rzucili szynkę, co tu dają?*) albo *Grudzień a język* (tu znalazły się refleksje o języku, jakim władze relacjonowały wydarzenia Grudnia 1970). Bywa wreszcie i tak, że hasło nawiązuje do pewnych zdarzeń i analizuje ówczesne wypowiedzi na ich temat, np. *Nobel dla Wałęsy* lub *przed procesem KOR*. Hasła pierwszego rodzaju mają charakter najbardziej „słownikowy”, hasła trzeciego rodzaju najgorzej sprawdzają się w tej funkcji. W sumie jednak *Zła mowa* – obejmująca 359 artykułów – daje dobry wgląd w funkcjonowanie języka PRL, więc aby uwypuklić jej zalety jako publikacji referencyjnej, uporządkowałem jej hasła według alfabetu i umieściłem poniżej z odesłaniami do poszczególnych stron. Powstały w ten sposób indeks haseł ma format książki: strony można rozciąć na pół i włożyć pod skrzydełko albo korzystać z wersji elektronicznej.

Praca nad indeksem – i lektura książki – nasunęły szereg spostrzeżeń i refleksji, które zawarłem w recenzji złożonej do druku w „Poradniku Językowym”. Jedną z nich, zawartą w konkluzji, powtórzę tu w formie autocytatu:

Warto przeczytać *Złą mowę*, po pierwsze ze względów dokumentacyjnych (powinna być lekturą historyków epoki), po drugie ze względu na jej walory diagnostyczne i prognostyczne. Liczne cechy oficjalnego języka PRL wyrastają z warunków jego funkcjonowania w zniewolonym społeczeństwie, nic dziwnego więc, że gdy gdzieś na świecie pojawią się podobne warunki, kształtuje się podobny język, typowy dla systemów autorytarnych i totalitarnych. I na odwrót: gdy język ludzi władzy oraz posłusznych jej mediów zaczyna przypominać ten z czasów PRL, należy się zastanowić, z czego to wynika, o czym świadczy i do czego może doprowadzić.

¹ M. Głowiński, *Zła mowa*, Wielka Litera, Warszawa 2016, ss. 416.

² M. Głowiński, *Marcowe gadanie. Komentarze do słów 1966–1971*, Wydawnictwo Pomost, Warszawa, 1991; id. *Peereliada. Komentarze do słów 1966–1971*, PIW, Warszawa, 1993; id. *Mowa w stanie obłąkania 1982–1985*, Open, Warszawa, 1996; id. *Końcówka (czerwiec 1985 – styczeń 1989)*, Wydawnictwo Literackie, Kraków, 1999.

INDEKS HASEŁ

administracja 165
agresja izraelska 19
amnestia 145
anty- 113, 114
antyradziecki 31
arogancki 28
arsenał 122
atak zimy 153
atmosfera 67
autentyczny, rzeczywisty, realny 169
autorytet polski 98
awanturnicy 94
awanturniczy 195
bandyci 326
bezprzykładny 34
bilety towarowe 105
bocznym wyjściem 134
brudny 48
burżuazyjny 47
były Polak 404
były, dawny, tak zwany 312
cele przeciw 407
cenzura 150
charakter narodowy 337
cytaty 273
czas naznaczony 410
czujność 22
Czy koniec nowomowy? 415
dać odpór 15
dać żer 70
dalszy 140
decydent 190
demagogia 109
demokracja 62
Demokracji potrzeba nam jak powietrza 391
dewaluacja słów 229

dla motłochu 361
dla obcych 132
dla Wrocławia 303
dobijanie własnego kraju 218
dobro i represje 352
dobrowolny zakup masła 294
dokładać 17
dolary 69
dostać 72
drobnomieszczański 50
dwulicowość 71
dyktatura 64
„dyskusja” o związkach 232
dyskusji dość, diskutujmy o męsku 173
dysydenci 128
dywersja 55
dywersja ideologiczna 44
eufemizmy 396
figura wroga 222
fikcja bez granic 162
filozofowie marcowi 26
Freies Europa 22
frymarczenie interesem narodowym 220
führer KOR-u 194
gdzieś w Czarnobylu 354
głośne wydarzenie naszej ery 142
gnojki polityczne 200
godność 82
gorzko 99
gracze polityczni 126
granice zagwarantowane 199
Grudzień a język 100
grupa p. Wałęsy 403
hałastra kontrrewolucyjnych polityków 208
handel w ideologicznym opakowaniu 363
histeria 75
historyczny obowiązek 178
Hupka – Czaja / Michnik – Blumsztajn 133
i dzisiaj o dzienniku telewizyjnym 411
ideologiczny 45
inspiratorzy 94
inspirowany 66

instynkt 39
intelektualiści 107
interesy 127
internacjonalizm 40
interwencja w wewnętrzne sprawy 128
Jak mówi partyjny profesor? 337
„jankes z Gdańska” 277
jeden 85
język i tabu 37
język rewizjonizmu A.D. 1981 201
język właściciela 413
kampania nienawiści trwa 281
kasjerzy 125
Kirszensztejn-Szewińska 58
klasowi przeciwnicy 187
klasyczni wrogowie 76
klimat 70
knowania 45
kod personalny komunizmu 293
kohorty Dajana 59
koła 65
komunista 141
komunista odpowiada na zarzuty 370
konstruktywne sterowanie demokracją 404
konstytucyjne uprawnienia 212
kontrowersyjny 51
koordynować 130
KOR 248
KOR, robotnicy i prawdziwi Polacy 168
KOR, żółtko i kontrrewolucyjna mina 207
korniki 301
kosmopolici, nacjonaści 175
kosmopolityczny 136
kosmopolityzm 60
krzywda ojczyźnie 120
Kto dał im prawo? 135
Kto za nim stoi 167
kuglarze 211
Kuroń dał głos 309
kurza pamięć 42
lewacki 92
lewica intelektualna 27

ludzie niewiadomego pochodzenia 216
łapownik 137
małe poprawki do historii muzyki 373
małżeństwo rozwojowe 15
manewr gospodarczy 122
Marzec 1968 a język 25
masło rotacyjne 330
masoneria 77
masy 175, 360
militaryzmy 335
miniony okres 20
mocodawcy 89
moralny 57
mowa kolejkowa 159
mówienie do góry 183
my, Polacy 61
mydłki polityczne 138
na historycznym froncie 234
nacjonalizm 40
nadmetraż 21
nagonka na Lipskiego 304
nagonka na Polskę 131
najlepsza rubryka w gazecie 331
napad 68
napastowana cnota 408
narodowy i społeczny 74
naród 34
naród potępia 43
narzucanie języka 297
nastroje kolejkowe 149
nasz główny wróg –Australia 402
naukowy 46
nic albo nic 348
niemiecki 80
nieobyczajny wybryk 147
niewybredne ataki przeciwnika 210
Nobel dla Wałęsy 286
Nobel dla Wałęsy – ciąg dalszy 289
nosiciel rewizjonizmu 30
nowa technika propagandowa 399
nowe średniowiecze 253
nowomowa i rozmowy polityczne 206

o dzienniku telewizyjnym 410
o tym, na co nie zwraca się uwagi 343
obcy 117, 327
Oberammergau 390
obrona, obrońcy 112
obsesja pozytywności 155
obywatelski 90
octowe rezultaty 400
oczyszczanie szeregów 29
od pomyślności do katastrofy 191
oddani partii, głęboko związani z narodem 33
odnowa 37
odpowiedzialność 54, 95
odzyskać Popiełuszkę 318
oni 13
Osiągnięcia czterdziestolecia to rzetelna praca Polaków 295
ośrodek pracy wychowawczej 104
otwarty 29
Pamiętamy... 184
państwo 285
partia 32
partia i naród 313
partia o Marcu 401
patrioci 24
patriotyzm 265
piąta kolumna 204
pierwsze ostrzeżenie 367
pismak 296
piszą do „Trybuny Ludu” 365
pluralizm 209, 379
płonne rachuby: o artykułach dla starszego brata 170
po gospodarsku 49
po uchyleniu stanu wojennego 276
po wizycie papieża 271
pochwała alegorii 393
pod koniec sierpnia roku pamiętnego 244
Podlizywał się władzy 224
podły 115
podnosić rękę na ojczyznę 108
podżegać i szczuć 96
Polak potrafi 123
politykierzy z tytułami naukowymi 30

polscy patrioci 214
pomoc 38
pomyślny 140
porozumienie narodowe 223
powieść w odcinkach 375
powtórzeń ciąg dalszy 406
praca społeczna 105
pracować nad... 55
prawa obywatelskie 123
Prawda jest przeciwieństwem kłamstwa 176
prawdziwi Polacy 215
prawdziwy Polak, prawdziwy katolik 139
prawidłowy – nieprawidłowy 28
prawo człowieka do życia w pokoju 152
prawo jest łamane na każdym kroku 221
PRL 18
propaganda a reakcje moralne 251
propaganda sukcesu – od nowa 314
prowokacja 125
prowokacyjny 19
przebudowa 385
przed procesem KOR 290
przeglądy prasy zachodniej 412
przemawiać – Siwakiem 203
przeszkadzać 111
przyjacielska wizyta 110
przywileje i dobrodziejstwa 116
przywrócić wzajemne zaufanie 164
pseudorewolucjoniści 86
psychoza szpiegowska 332
pustka informacyjna 160
PZPR zawsze z partią 186
racja stanu 41, 97
raj zagrożony 268
rasistowski 103
razem z ludźmi pracy 163
realizm 266
rewizjonizm 87
rewolucja 63
robactwo 117
rodzina 119
rozjuszony 91

rozwiązania siłowe 193
rozwój rolnictwa w interesie społeczeństwa 118
ruch na szosach 185
rytuały 323
rząd rządzi 109
rządowy 200
rzeczywistość 83
rzucić na kolana 222
salon polityczny 53
Są granice, których przekroczyć nie wolno 182
sekretarz-korespondent 321
separatystyczny 153
siły antysocjalistyczne 169
słuszne robotnicze losy 188
służba narodowi 196
socjalistyczna przedsiębiorczość 400
socjalizm – niepodległość 181
socjalizm 189
socjalizm i sojusze 182
socjalizm realnie istniejący 172
solidarność 77, 174
sowiecki – radziecki 13
spekulacja i bogacenie się 242
spisek 93
społeczeństwo 71
społeczeństwo bez prasy 205
społeczeństwo polskie zasłużyło na zaufanie władz 256
społecznicy 334
sprawa 75
sprzeczne z prawem poczynania 156
stalinizm 36, 395
stare – nowe 377
stary – nowy 87
starzy i młodzi 261
straszliwy, złowieszczy sens 198
styl chuliński 369
syjonista 33
syjonistyczna mafia 241
symbol jako przedmiot i narzędzie walki 345
symboliczny 193
Sytuacja jest dobra, ale jeszcze nie beznadziejna 24
szczerść 166

szkalowanie 83
święty 49
ta okropna inteligencja 238
ta postać 325
Tak, ale... 171
Tako rzeczce Związek Radziecki 197
Telewizja nie kłamie... 219
terroryzm strajkowy 213
tłumek, dzicz polityczna 283
To nie przypadek, że... 23
towarzysz Wiesław 35
trzy grosze „Trybuny Ludu” 388
twardogłowi 192
ubeckie słowa 317
ujadanie 84
układ 106
ukoronowanie 31
ukryta, ale widoczna jak na dłoni 284
umowa społeczna 164
upadek wrogów 374
w kieleckiej „Iskrze” 184
w stylu marcowym 409
walka o symbole: hymn, flaga, godło 246
Wąłęsa obraża Polaków 257
wałęsjada 278
wałęsówka i ocet 407
wampiry przeciw socjalizmowi 322
wciąż o katastrofie 358
wiek XXI 349
wiosenne spotkania z filmem radzieckim 157
własnymi siłami 180
wojna sześciodniowa 67
wokół śmierci księdza Popiełuszki 308
wolna gra 210
wprowadzić w błąd 79
wrogowie 96
wrogowie wszelkiej maści 73
wróg Montand 341
wrzawa 91
wtargnąć 320
wydarzenia, fakty, opinie 137
wytarte słowa 177

wzajemne zaufanie 144
zaangażowani 329
zachować poglądy 84
Zachód 52
Zachód wyznacza wiodącą rolę 179
zaciekły, zjadły 52
zacierzewieni 130
zajścia, ekscesy, awantury 227
zasłużona rodzina polska 89
zaufanie 99
zbliżają się żniwa rzepaku 129
zdrowie moralne 351
zgodna ocena 405
ziemia, gleba 39
zmagania i sukcesy 120
zmęczenie 208
znany nam skądinąd dobrze 81
zorganizowana opinia społeczna 263
zrehabilitować się 107
Żyd 16
Żydzi polscy – Żydzi z Polski 93
żywot bohatera 381